

ПРОФЕСІЙНИЙ ДОСВІД УКРАЇНСЬКИХ ДІЯЧІВ У СТАНОВЛЕННІ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ (XVIII – XIX СТ.)

Резюме. У статті розглядаються питання становлення пісенної та музичної культури на українських землях XVIII – XIX ст., що є важливою складовою для історії національної музичної освіти, розвитку національної культури. Охарактеризовано історичні, політичні, націокультурні умови розвитку, значущість, важливість різноманітних взаємозв'язків на теренах музичної творчості митців України та музикознавчих центрів.

Ключові слова. Українські діячі, українська культура, музична освіта, професійний досвід, народна пісенність, національна самосвідомість.

Резюме. В статье рассматриваются вопросы становления песенной и музыкальной культуры на украинских землях XVIII – XIX ст., которые являются важной составляющей истории национального музыкального образования, развития национальной культуры. Охарактеризованы исторические, политические, нациокультурные условия развития музыкальной культуры Украины, важность взаимосвязей между украинскими деятелями, музыкальными центрами.

Ключевые слова. Украинские деятели, украинская культура, музыкальное образование, профессиональный опыт, народная песенность, национальное самосознание.

Autor (N. Filipchuk)

Summary. In the article the questions of becoming of song and musical culture are examined on Ukrainian earth of XVIII - XIX of century, that is an important constituent for history of national musical community, development of national culture. The historical are described, political, націокультурні terms of development, meaningfulness, importance of various intercommunications on the walks of life of musical work of artists of Ukraine and centers of musicologist.

Key words. Ukrainian figures, Ukrainian culture, musical education, work experience, folk song, national consciousness.

Постановка проблеми. Культура завжди вважалася одним із найкращих інструментів, завдяки якому кожен народ себе зберігав, оберігав і розвивав. Вона є також найбільш придатною і привабливою мовою у спілкуванні, співпраці, співтворчості між людьми, державами і націями. Бо часто саме діалог культур забезпечує виживання, співіснування та співробітництво народів, формуючи не лише атмосферу толерантності, але й творчого поступу людства, окремих етносів, громад. Безперечно, стан культурного процесу в різні часи залежав від впливів різноманітних чинників політичного, соціального, світоглядного, міжнародного характеру. Відповідно культура могла перебувати або в стані застою, або, навпаки, в оптимальному для розвитку соціосередовищі. Такі причинно-наслідкові зв'язки накладалися на матрицю суспільно-культурної історії України, проте умови культурно-національного, матеріального, духовного піднесення як східних, так і західних українців були вкрай несприятливими. Однак за неймовірно важких обставин упродовж останніх століть українці не лише вибороли, зберегли, але й розвинули національну культуру, досягли успіхів і результатів, які мають загальнолюдську універсальну значущість. Усвідомлення того, що культура, мова, віра, традиція, фольклорна спадщина є оберегом існування народу, виокремлюючи його ідентичність, світогляд, психологію, пробуджувало і народжувало енергію творчості, мотивацію для поступального руху.

Останнє десятиліття позначилось появою публікацій, у яких аналізуються досягнення українських музикантів-педагогів різних періодів, специфіка розвитку музичної освіти в Україні (Ю. Волощук, Т. Росул, Г. Блажевич, З. Валіхновська, Л. Кияновська, Л. Мазепа, А. Микулич, В. Іванов, О. Максимов) та ін. Однак, на нашу думку, потребує подальшої вивчення проблема культурно-сторичних чинників становлення музичної культури на українських землях, конкретизації внеску українських діячів у розвиток музичної освіти у XVIII – XIX ст.

Мета статті – охарактеризувати професійний досвід окремих

музикантів, педагогів у контексті становлення музичної освіти і культури України у XVIII – XIX ст.

Завдання. Окреслити соціально-політичні, культурні чинники розвитку музичної освіти і культури України у XVIII – XIX ст.; визначити досягнення українських діячів у напрямі становлення українських освітніх закладів, культурних центрів; охарактеризувати вплив їх ідей на формування національної самосвідомості, культурний розвиток.

Виклад основного матеріалу. Національно-визвольні війни середини XVII ст., відродження української духовності, активна політика українських гетьманів, особливо І. Мазепи, значно сприяли розвитку духовного і культурного життя, що проявлялося у процесах піднесення національної освіти, мистецтва, книгодрукування, підтримки Української православної церкви. Чітко визначалася об'єктивна закономірність, коли посилення державності зумовило розвій української культури, а ослаблення і втрата її приводило до гніту, утисків у царині культури. У XVIII ст. стан культури на українських землях, які знаходилися під владою чужоземців, характеризувався денационалізацією, реакційними заборонами, направленими на асиміляцію українства – русифікація, онімечення, полонізація, мадяризація тощо. І хоча в Україні діяли на початку XVIII ст. відомі культурно-освітні і духовні центри, які готували видатних учених, політичних діячів, філософів, письменників, міністрів, церковних ієрархів, на високому рівні викладалися природничі науки і математика, медицина, мистецтво, філософія, освіту тут здобували багато представників європейських народів.

Проте невдовзі основні культурні центри – Київський колегіум, перетворений у 1701 р. на Києво-Могилянську академію, колегіуми в Чернігові, Харкові, Переяславі перетворюються в духовні семінарії, стаючи осередками русифікації. На Західній Україні, наприклад, Львівський університет використовувався владою для полонізації і покатоличення українства. Усе, що нагадувало і розвивало українську і національну

культуру, освіту, мистецтво, несло знання в народ, піддавалося нищенню і заборонам.

Якщо на початку століття на українських землях діяло 13 друкарень, зокрема, в Києві, Львові, Луцьку, Кременці, Умані, то наказами Петра I в 1720 р. вони закривалися («Книг никаких не печатать»), а Чернігівську друкарню конфіскували і перевезли до Москви. Друкувати книги українською мовою заборонялося. У 1763 р. Катерина II своїм указом робить заборонною українську мову в Києво-Могилянській академії, а московський православний священний Синод у 1769 р. вилучає в населення українські букварі та церковні книги. У цей же період (1764 р.) Катерина II змусила К. Розумовського зректися гетьманства, для правління Україною призначається «Малоросійська колегія» на чолі з П. Румянцевим, одним із завдань якої – повністю зросійщити українську інтелігенцію. Трагічним кінцем антиукраїнської політики цих часів стає зруйнування Запорізької Січі (1775 р.) і заслання останнього її кошового Калнишевського на Соловецькі острови, де у кам'яному гробі він просидів до смерті (25 років).

У порівнянні з початком XVIII ст., коли існувала автономія Гетьманщини, яка прирівнювалася до найбільш освічених країн Європи, українська культура зазнає безперервного нищення.

Трагічні сторінки історії мали і західноукраїнські землі Галичини, Буковини, Закарпаття, які опинилися під пануванням Австрії У XVIII ст. не було ні національних шкіл, ні освіти, ні українського книгодрукування. Малоосвічене духовенство, дуже незначний прошарок свідомої української інтелігенції, денационалізоване в значній мірі міщанство не змогли стати опорою захисту і розвитку української культури. Разом з тим, усіма способами необхідно було доводити особність і самостійність українців як окремого народу. Але і в такій, здавалось би, майже безвихідній ситуації народжувалися, зростали особистості, які обстоювали свою національність, віру, культурні традиції. Передусім опертя робилось на духовну освіту. У контексті боротьби проти латинізації, денационалізації українців, за

становлення і розвиток власної культури, освіти варто згадати подвижницьку працю Львівського єпископа Й. Шумлянського, перемишлянського – Ю. Винницького, київського митрополита Л. Кишки. Особливої уваги заслуговує родина Шептицьких (Варлаам, Атанасій, Лев), які впродовж 1710 – 1779 рр. багато зусиль доклали для збереження української церкви, причому два останніх на рівні Київських митрополитів. Дуже вагомим внеском у розвій української культури і духовності була діяльність Лева Шептицького, оскільки саме завдяки йому, по його смерті, Австрійський уряд заснував у Львові 1793 р. Ісперальну Духовну Семінарію для Українців [1, с. 172].

На Закарпатті, яку називали «Угорська Русь», в умовах панщини, мадяризації передусім українське селянство було основним суб'єктом боротьби за збереження власного національного обличчя. Осередками не лише релігійними, але й освітньо-культурними ставали монастирі в Мукачеві, Марморощині. Незважаючи на те, що в середині XVIII ст. там запанувала унія, саме греко-католицькі священники спромоглися зробити чимало для розвитку культури, освіти українства. Значущою подією для українців стало відкриття під опікою мукачівського єпископа М. Ольшанського духовної семінарії.

У надскладних умовах перебували українці Буковини, як і їхня культура, у XVIII ст., яка була розділена на дві епохи панування – Османської Туреччини і Цісарської Австрії. Знаходячись на перетині турецьких, російських, молдавських, австрійських інтересів, Буковина часто піддавалася нападам, розбоям, одні правителі змінювали інших. Культурний розвиток цього багатоетнічного регіону, де проживали українці (русини), румуни, євреї, що у XVIII ст. склали більшість населення, був занедбаний. Народна освіта, – писав дослідник історії Чернівців Р. Кайндль, – перебувала на надзвичайно низькому рівні. У школах, інших освітніх установах не функціонувала рідна мова, бо це було рідкістю у всій Молдові. Навіть молдавські священники мали надзвичайно низький рівень освіти. Багато з них

не вміли читати [2, с. 63]. Освіта, традиція в основному культивувалася через церкву. У ті часи вірі надавалося значно більшого значення, ніж будь-якій іншій сфері, зокрема, національному вихованню.

Ситуація змінилась у другій половині століття, коли з 1774 р. Буковина стає «австрійською», піддаючись впливам європейської культури. Але схожість культурно-освітнього розвитку різних українських земель була в тому, що національна українська культура якщо і розвивалася, то лише в умовах пригніченості – політичної, соціальної, національної, економічної.

Відсутність власної духовності унеможлилював нормальний поступ народу на шляху культурного самоствердження. Тому дуже важливо показати як попри такі несприятливі обставини українська наукова думка, мистецькі здобутки, ідеї національного шкільництва не набрали характеру дискретності, не були замулені чужими цінностями, а, навпаки, формували і підтримували національну ідентичність народу, слугували певним підґрунтям для інших держав і народів. Ця тенденція характеризувала всі сфери культурного життя українства у XVIII ст., зокрема, в музичній культурі та освіті. Безперечно, підґрунтям для її розвитку була насамперед народна творчість. У народній творчості XVIII ст. чільне місце займала історична пісня, основна тема яких була народна боротьба проти всілякого роду кривдників українського люду.

Пісні про зруйнування Запорізької Січі, про козацького ватажка С. Палія, про сотника Саву Чалого, що лягла в основу драми І. Тобілевича «Сава Чалий», про народних месників-гайдамаків найкраще відображали національні й соціальні прагнення народу, слугували основою для музичних, літературних, історичних, драматургічних творів. Героїчний епос характеризувався також і такою своєрідною формою пісні як балади, в яких окрім відображених акцентів оспівувалися високі морально-етичні цінності, святі традиції українського роду, родини, батьківських принципів. Мотиви балад про Козака Голоту, Марусю Богуславку, Івана Богуславця інших борців за волю народу були надзвичайно значущими для виховання

патріотичного духу українця. Недарма Шевченко, Куліш, Лисенко, Стеценко, Кропивницький, Старицький та багато інших українських митців з величезною увагою і повагою ставилися до цього жанру і тематики. Т. Шевченко у вірші «До Основ'яненка» (1839 р.) писав: «Слава не поляже; / Не поляже, а раз каже, / Що діялось в світі. / Наша дума, наша пісня / Не вмре, не загине... / От де, люде, наша слава, / Слава України!» [3, с. 61].

Українські пісні й думи, – писав великий етнокомпозитор Ф. Колесса, – варті дослідження передусім як поетичні твори, визначені високими артистичними прикметами, що проявляються як у їх змісті, так і формі, з естетичного погляду українську народну поезію високо цінують не лише свої знавці, але й чужі [5, с. 24]. Народна пісенна поезія мала великий виховний вплив, оскільки розвивала національну свідомість, підтримувала дух історичної традиції. Василь Барка тлумачив це явище як «добропрекрасне», як сплав етнетики й етностетики.

Українська пісенна творчість XVIII ст. уможливлювала, по-перше, об'єктивне пізнання історичного і культурного розвитку; по-друге, краще розуміти ментальність, психологію, характер й душу українства; по-третє, поширеність пісенної культури від Кубані до Закарпаття засвідчувала доказовість окремішності й самостійності народу; по-четверте, формувала силу національної гідності.

Історична пісня того часу ставала не лише знаменною прикметою українців, але й найпотужнішим духовним і творчим доробком періоду козачини і боротьби за національну свободу. Вона була і залишається унікальним пластом української культури. «Очевидячки, кобзарська дума, – говорила Леся Українка, – се оригінальний витвір нашого народного генія, що не має собі паралелі нігде на всім світі...» [6, с. 250].

Для України, майбутньої історичної долі українського народу ця складова національної культури відігравала особливу роль, оскільки на її ґрунті зароджувалися ідеї і прагнення до єдності українських земель, коли з етнографічної маси витворювався народ, нація, розвивалися процеси

державотворення. Недарма згадуваний уже композитор, учений, педагог, дійсний член Наукового товариства імені Т. Шевченка Ф. Коллеса на початку ХХ ст. так натхненно перейнявся ідеалами й цінностями народної пісенної творчості цього періоду. Отримавши право на наукову відпустку, він у 1906-1909 роках у Стокгольмі зібрав у Державному архіві матеріали до історії Козаччини (1709-1721 р.р.), у Берліні ознайомився з новітніми методами музичної етнографії, а у Відні підготував для III Конгресу Інтернаціонального музичного товариства наукову доповідь «Про мелодичну і ритмічну будову українських народних дум».

Варто визнати, що національне (пісенно-музичне) відродження на західноукраїнських землях, зокрема, і в найбільшій частині – Галичині, відбувалося вкрай важко. Адже майже чотири століття польського поневолення і духовного, політичного гніту, змінившись на підавстрійський період, не могли не витолочити культурні пласти українства. У монографічному дослідженні про життєтворчість музикознавця, композитора, педагога, фольклориста С. Людкевича так описується культурно-освітній стан часів ХVIII ст.: «У 1783 – 1784 рр. для освіти українського духовенства засновано дві греко-католицькі духовні семінарії у Львові й Відні, та відкрито в університетах на філософському і богословському факультетах українські кафедри – у Львові та у Відні, дещо пізніше засновано перші українські школи і видано перші українські книжки [7, с. 5].

У контексті музичного виховання і освіти це означало, що його основа містилася, передовсім, у пісенній народній спадщині, а також те, що такий стан збідненості конкретними історичними обставинами національного соціокультурного середовища, зумовлював безперервну тяглість взаємозв'язків з культурним світом інших українських земель, зокрема, із Наддніпрянською Україною.

Тут, у під російській Україні, з одного боку, продовжувала існувати широко розповсюджена традиція пісенної культури кобзарів, бандуристів, а з

іншого появляються нові тенденції залучення кращих, найбільш талановитих співаків, музикантів у різноманітні хорові капели, співацькі школи, а також у широко розгалуженій мережі придворних капел. Відбувався величезний відтік здібних учнів, українських митців до Росії, яка на той час не володіла таким людським капіталом у галузі культури та мистецтва. У той же час музичне виховання в Україні стояло дуже високо, зокрема Києво-Могилянська Академія мала кращі в Європі хори і оркестри, діяли співацькі братства і цехи, видавалися нотні книги, а по всій Росії українці працювали вчителями співу. Справді, за висновками деяких російських вчених-дослідників у XVIII ст. відбувалася українізація великоруської музичної і духовної культури. І оскільки українська державність на тлі Московії поступово втрачалася, то і «центр культури повинен переміщатися, – вважали вони, – з України у Великоросію» [8].

В Україні практично всі колегії, ліцеї, освітні заклади для духовенства мали свої хорові капели, театри, балети з хорами. Проте варто визнати, що музичне мистецтво, передовсім у навчальних різного роду установах, концентрувалося в основному на церковній духовній музиці. Недарма перші збірники церковних співів («Богогласник»), видані у 1791 р. в Почаєві відображали саме цей напрям.

Проте справжнім культурним центром майже впродовж XVIII ст. стає Глухів – столиця гетьманської України. Музично-мистецьке, театральне життя виходило далеко за межі культурних розваг. Скоропадський, Апостол, Полуботок, а особливо гетьман Кирило Розумовський докладали чимало зусиль для розвитку високої української пісенної, музичної, театральної культури. У 1751 р. тут з'явився справжній класичний європейський театр із власним професійним оркестром, хорами, солістами-співаками, диригентами і композиторами.

У Глухові знаходилася одна із найкращих в Європі бібліотека. Про неперервні культурно-освітні взаємозв'язки Східної і Західної України засвідчує і той факт, що найбільш визнаним при глухівському дворі у

середині 50-х рр. XVIII ст. композитором, диригентом, капельмейстером був А. Рачинський, родом із Поділля, який здобував музичну освіту у Львові.

Найбільш значущим явищем не лише в українській, а також у світовій, музичній культурі є створення і діяльність глухівської музичної школи, спадщина якої охоплює талановиту творчість М. Березовського, Д. Бортнянського, А. Веделя. Здобувши музичну освіту в Україні, продовжуючи її удосконалювати в Італії, творячи в Петербурзі, Москві, вони створили мистецькі шедеври, особливо у напрямі церковної музики, досягнувши найвищих вершин тогочасної західноєвропейської музики, про що свідчать численні церковні твори, опери, концерти для хорів. На жаль, тогочасні політичні обставини, реакція імперського режиму не дали змоги розквітнути українським талантам. Життя М. Березовського обірвалося у 32 роки, А. Ведель зазнавав репресій і поневірянь навіть тоді, коли став монахом Києво-Печерської Лаври, був арештований і до кінця життя (не проживши і сорока років) просидів у в'язниці, а всі його музичні твори царський режим забороняв друкувати. Усе це не лише підтверджувало, що українська культура за таких умов розвивалася не завдяки, а всупереч політичним, національно-культурним, соціальним обставинам. Це була доля народу, який втратив свою державність і в надзвичайно дискомфортному соціокультурному середовищі продовжував утверджувати свою культурність, духовність, заперечуючи фальшовані міфи про масову неосвіченість. Об'єктивний аналіз стану шкільництва, писаного і музичного виховання засвідчує, що у всі часи, навіть найбільш лихолітні, українці прагнули до освіти, естетизації життєвого середовища, духовної культури.

Такі тенденції простежувалися в братських школах і на Козацьких Січах, церквах і академіях. Відомий історик і просвітник Д. Яворницький в «Історії запорозьких козаків» зауважив : «...Січове військо, так зване низове товариство, за своєю грамотністю, начитаністю часто перевищувало навіть високі стани великоруського звання, особливо це стосується запорожців XVIII ст., у Січі знаходилися особистості, які вміли писати латинські вірші і

духовні канти. У січових школах обов'язково навчали співу...». Окремі навчальні заклади називалися «школами вокальної музики і церковного співу», в яких навчали хлопчиків музики і співу, виховували співців і читців для всіх приходів Запоріжжя. Отже, січове товариство у XVIII ст. жило не тільки інтересами поточного дня, але й інтересами далекого майбутнього, дивлячись «здалеку перспективного свого ума» [9; с. 452-454].

Очевидно, національну ідентичність, не маючи власної державності, українство підтримувало рідною мовою, вірою, культурною традицією. Саме культура оберігала народ від асиміляції, унеможливлювала дію суспільного закону. Стихійно і організовано створені осередки музичного життя слугували важливим чинником для національно пробудження від Глухова на Сході до Перемишля на Заході, де Єпископ І. Снігурський заснував перший постійний церковний хор і готує перших священників-композиторів. Вони створили знамениту «перемишлянську школу», яка практикувала використання українських народних галицьких пісень і мелодій у світську музику, зробила значний внесок у загальноукраїнську культуру. При цьому варто зазначити, що в основі репертуару хору були творчі Д. Бортнянського, з якого вийшли пізніше найталановитіші представники «перемишлянської школи» – М. Вербицький (автор музики до слів П. Чубинського «Ще не вмерла Україна», що згодом стала національним гімном, а також до «Заповіту» Т. Шевченка) та І. Лаврінський. «Заслуга їх у тому, – говорив Б. Грінченко, – що вони винесли свою рідну мелодію на світ Божий».

Висновки. Професійний досвід українських діячів підтвердив тенденції розвитку музичної культури України, зародження системи музичної освіти на засадах народної пісенності, її етнетики та етнестетики. Новостворені музичні центри слугували осередками національного відродження, розвитку традицій рідної культури. Незважаючи на несприятливі соціально-політичні, культурні чинники розвитку музичної освіти і науки України у XVIII – XIX ст., українським діячам, педагогам

вдалось зберегти національні традиції, значно примножити культурні досягнення, закласти основи національної музичної освіти.

Література:

1. Семчишин М. Тисяча років української культури / М. Семчишин. – 2-е видання. – АТ «Друга рука» МП «Фенікс». – К., 1993. – С. 172.
2. Кайндль Р.Ф. Історія Чернівців від найдавніших часів до сьогодення; перекл. з нім. В.Ю. Іванюка / Р.Ф. Кайндль. – Чернівці: Зелена Буковина, 2005. – С. 63.
3. Шевченко Т. Г. Кобзар / Т. Шевченко. – К.: Вид. центр «Просвіта», 2011. – С. 61.
4. Маковей О. Житєпись Осипа Юрія Гординського-Федьковича. – Наук. т-во ім. Шевченка. – Львів. – 1911. – С. 502.
5. Колесса Ф. Фольклористичні праці / Ф. Колесса. – К.: Наук. думка, 1970. – С. 24.
6. Українка Леся. Листи (1903-1913)// Українка Леся. Зібр. тв.: У 12 тт. – К., 1979. – Т.12. – С. 250.
7. Штундер З. Станіслав Людкевич. Життя і творчість. – Т. 1. – Львів: ПП «Бінар 2000», 2005. – С. 5.
8. Трубецкой Н.С. К украинской проблеме. – Париж. – 1927. – «Евразийский временник» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.angelfire.com/nt/oboquev/images/nstukr.htm>. – Загл. с экрана. – Язык русс.
9. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків / У 3-х тт. – Т.1. / Д.І. Яворницький. – К.: Наук. думка, 1990. – С. 452-454.

Literature:

1. Semchishin M. The Thousand years of the Ukrainian culture / M. Semchishin. – It is 2th edition. – Kyiv, 1993. – P. 172.

2. Kayndal R.F. History of Chernivtsi is from the oldest times to present time; translation is from German V.J. Ivanuka / Kayndal R.F. – Chernivtsi, 2005. – P. 63.
3. Shevchenko T. Г. Is Kobza-player / T. Shevchenko. – K., 2011. – P. 61.
4. Makowey O. Course of life Osip-Yurij Gordinskiy-Fedkovich / O. Makowey – Lviv, 1911. – P. 502.
5. Kolessa F. Labours of Specialist in folk-lore / F. Kolessa. – K., 1970. – P. 24.
6. Ukrainka Lesia. Foliias (1903-1913) / Ukrainka Lesia // Collected works: In 12 volumes. – K., 1979. – V. 12. – P. 250.
7. Shtunder Z. Stanislav Ludkevich. Life and work. – T. 1. – Lviv, 2005. – P. 5.
8. Trudezkoy N.S. About the Ukrainian problem. – Paris. – 1927. – It is «Eurasian time» [Electronic resource]. – It is access mode: <http://www.angelfire.com/nt/oboquev/images/nstukr.htm>. – It is title from a screen. – Language is Russian.
9. Yavornizkiy D.I. History of cossacks / In 3th volumes. – V.1. / D.I. Yavornizkiy. – K., 1990. – P. 452-454.

Філіпчук Наталія Олександрівна – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу педагогічної естетики та етики Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (м. Київ)

Тел. (095)315-62-49